

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.1.2>

**WEWNĄTRZSZKOLNA PRACA METODYCZNA NAUCZYCIELI SZKÓŁ
PODSTAWOWYCH JAKO JEDNA Z FORM PODNOSZENIA ICH KWALIFIKACJI
(NA PRZYKŁADZIE ZACHODNIEGO REGIONU UKRAINY (1945-1991))**

Natalia Basarab

*aspirantka Katedry Pedagogiki i Zarządzania Oświatą imienia Bohdana Stuparyka
Wydziału Pedagogicznego Podkarpackiego Narodowego Uniwersytetu imienia Wasyla Stefanyka
(Iwano-Frankiwsk, Ukraina)
ORCID ID: 0000-0002-2702-6716
e-mail: natalia.basarab@pnu.edu.ua*

Adnotacja. W artykule podjęto próbę scharakteryzowania roli wewnętrznej pracy metodycznej jako jednej z najbardziej aktywnych i skutecznych form w procesie podnoszenia kwalifikacji nauczycieli szkół podstawowych. Przez cały czas obcej okupacji Zachodniej Ukrainy władze uważały szkoły za środek denacjonalizacji ludności, za potwierdzenie swojej imperialnej polityki na okupowanych terytoriach. Treść edukacji i wychowania w nich odpowiadała polityce zniewolenia narodu ukraińskiego, pozbawienia go pamięci historycznej, świadomości narodowej. Ludność ukraińska pozostawała w upadku kulturowym. I pomimo historycznych procesów, które zostawiły ślad na rozwoju edukacji, w tym na podnoszeniu kwalifikacji pracowników pedagogicznych – praca metodyczna w szkole była przeprowadzana prawie stale i w pełni uwzględniała żądania i potrzeby nauczycieli, dynamicznie reagowała na potrzeby praktyki pedagogicznej. O jej treści decydowały ogólne cele polityki państwa w zakresie oświaty oraz konkretne zadania dotyczące m.in. zespołu lub pracownika pedagogicznego.

Słowa kluczowe: podyplomowe studia pedagogiczne, podnoszenie kwalifikacji nauczycieli, szkoła podstawowa, praca metodyczna, wewnątrzszkolna praca metodyczna.

**IN-SCHOOL METHODOLOGICAL WORK OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS
AS ONE OF THE FORMS OF IMPROVING THEIR QUALIFICATION
(ON THE EXAMPLE OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN 1945–1991)**

Natalia Basarab

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Educational Management
named after Bohdan Stuparyk of the Faculty of Pedagogy
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID: 0000-0002-2702-6716
e-mail: natalia.basarab@pnu.edu.ua*

Abstract. The article attempts to characterize the role of in-school methodical work as one of the most active and effective forms in the process of professional development of primary school teachers. At all times of the foreign occupation of Western Ukraine, the authorities considered schools as means of denationalizing of the population, asserting their imperial policy in the occupied territories. The content of education and upbringing there were corresponded to the policy of enslavement of the Ukrainian people, deprivation of its historical memory, national consciousness. The Ukrainian population was kept in cultural decline. But despite the historical processes that have left their mark on the development of education, and the teacher training as well – the methodical work at school was carried out almost constantly and fully took into account the requests and needs of teachers, dynamically responded to the needs of pedagogical practice. Its content was determined by the general objectives of state policy in the field of education and specific tasks related to the team or the teacher in particular.

Key words: postgraduate pedagogical education, teacher training, primary school, methodical work, in-school methodical work.

ВНУТРІШКІЛЬНА МЕТОДИЧНА РОБОТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ОДНА З ФОРМ ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КВАЛІФІКАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (1945–1991 РР.))

Наталія Басараб

*аспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
імені Богдана Ступарика педагогічного факультету*

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2702-6716

e-mail: natalia.basarab@pnu.edu.ua

Анотація. У статті зроблено спробу охарактеризувати роль внутрішкільної методичної роботи як однієї з найбільш активних та результативних форм у процесі підвищення кваліфікації вчителів початкової школи. У всі часи іноземної окупації Західної України влада вважала школи засобом денационалізації населення, утвердження своєї імперської політики на окупованих територіях. Зміст освіти і виховання в них відповідав політиці поневолення українського народу, позбавлення його історичної пам'яті, національної свідомості. Українське населення тримало у культурному занепаді. Незважаючи на історичні процеси, які наклали відбиток на розвиток освіти, в тому числі на підвищення кваліфікації педагогічних працівників, методична робота у школі здійснювалася практично постійно і найбільш повно враховувала запити та потреби вчителів, динамічно реагувала на потреби педагогічної практики. Її зміст визначався загальними цілями державної політики в галузі освіти і конкретними завданнями, що стосувалися колективу загалом чи педагогічного працівника зокрема.

Ключові слова: післядипломна педагогічна освіта, підвищення кваліфікації вчителів, початкова школа, методична робота, внутрішкільна методична робота.

Вступ. Вітчизняна початкова школа завжди потребувала наявності досвідчених, кваліфікованих учителів, професійний рівень яких мав підвищуватися впродовж педагогічної діяльності. Вчитель – це не тільки той хто навчає, але й той, хто сам постійно працює над собою, розвивається, вдосконалюється, вчиться у своїх колег та не боїться дізнаватися нове. Як свого часу сказав В. Сухомлинський, «чим більше знає учитель, тим легше засвоюють учні елементарні знання, більшим авторитетом та довірою користується він серед учнів та батьків, тим більше до нього як до джерела знань тягнуться діти» (Сухомлинський, 1977: 55).

Зрозуміло, що освіта, яку одержали педагоги кілька десятиків років тому, супроводжувалася особливостями політичного, економічного, ідеологічного, соціального розвитку. Відповідно, діяльність системи підвищення кваліфікації вчителів була спрямована на виконання суспільного замовлення, яке в різні періоди часу полягало в забезпеченні суспільства кадрами належного рівня, адже через освіту, як зазначає А. Нагірняк, мав реалізовуватися не стільки навчально-виховний процес, скільки «формування підданих в ідеологічному і політичному відношенні» (Нагірняк, 2011: 212). Добре спланована методична робота в школі все ж таки сприяла ознайомленню вчителів з перспективним педагогічним досвідом, розвивала творчий потенціал, надихала на самовдосконалення. Всі інші рівні післядипломної освіти педагогічних працівників залежали від неї.

Значний внесок у розроблення питань дослідження щодо теорії, методології та історії розвитку післядипломної освіти в західному регіоні України здійснили провідні вчені досліджуваної території, зокрема О. Гаврильчук, Т. Завгородня, О. Капченко, Н. Матвеева, А. Нагірняк, В. Руссол, Р. Скульський, І. Стражнікова. Незважаючи на широке коло досліджень, присвячених проблемі, існують питання, які потребують подальшого вивчення та уточнення.

Мета статті полягає в характеристиці ролі внутрішкільної методичної роботи вчителів початкової школи у розвитку їх кваліфікації в західному регіоні України у період 1945–1991 рр.

Завдання дослідження є такими:

- проаналізувати стан дослідження проблеми у науковій літературі;
- висвітлити процес функціонування методичної роботи вчителів початкової школи в західному регіоні України (1945–1991 рр.);
- охарактеризувати та оцінити роль внутрішкільної методичної роботи вчителів початкової школи як однієї з найактуальніших форм підвищення їх кваліфікації в регіоні досліджуваного періоду.

Методологія. Задля вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження, як пошуково-бібліографічний (для систематизації та класифікації джерельної бази (науково-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів, періодики)); історико-педагогічний аналіз педагогічної та науково-методичної літератури (дає змогу проаналізувати історичні тенденції розвитку післядипломної освіти вчителів у західному регіоні України (1945–1991 рр.)); понятійно-термінологічний (для уточнення педагогічних понять (методична робота, внутрішкільна методична робота)); синтез, узагальнення (задля обґрунтування теоретичної основи дослідження (окреслення форм підвищення кваліфікації учителів початкових класів, зокрема внутрішкільної методичної роботи)).

Основна частина. Початкова школа – це перша, обов'язкова, важлива сходинка, фундамент шкільної освіти, основна роль якої полягає в тому, щоб відкрити перед кожною дитиною перспективи її розвитку,

показати ті сфери, де вона може виявити себе, досягти найвагомішого успіху, черпати сили з цього джерела, щоб загалом гармонія особистості ставала повноцінною, багатою, неповторною.

Аналіз наукових джерел досліджуваного періоду свідчить про те, що вчителі з невеликим досвідом організації навчально-виховного процесу та недостатнім рівнем освіченості здебільшого потребували суттєвого переосмислення, ґрунтовного поповнення педагогічних знань, ідей, науково-методичних порад та рекомендацій. Система післядипломної освіти, зокрема методична робота як її складова частина, покликана сприяти їм у цьому, а саме відновити забуте, поглибити і розширити наявне, систематизувати і збагатити досвід (Положення про методичну роботу, 1997: 62).

Методична робота – це система взаємопов'язаних заходів, заснованих на досягненнях науки, перспективному досвіді й конкретному аналізі складнощів, спрямованих на підвищення педагогічної майстерності вчителя, розвиток його творчого потенціалу (Руссол, 1995: 29).

Р. Скульський стверджував, що методична робота в школі – це один із найвагоміших чинників, які зумовлюють характер і кінцеві результати навчання та виховання школярів, адже вона є необхідним критерієм підвищення педагогічної ефективності навчально-виховної роботи та дієвим засобом підвищення кваліфікації вчителя, його методологічної та професійної культури. Методична робота має прямий вплив на педагога та опосередкований через організований ним навчальний процес – на учнів (Скульський, 2003: 22).

У 40–60-ті рр. ХХ століття метою функціонування методичної служби проголошувалося «всебічне і систематичне вдосконалення кваліфікації кадрів народної освіти», де основною ціллю була ідейно-політична підготовка фахівців (Скульський, 2003: 22), а професійній кваліфікації надавалося не першочергове значення. Значна увага приділялася роботі з батьками учнів, де пояснювалися основні вимоги комуністичного виховання дітей у школі та сім'ї, зокрема організовувалися позакласні і позашкільні заходи із залученням батьків; проводилися батьківські конференції; залучалась громадськість до вирішення господарських питань школи (Ніжинський, 1978: 53). Очевидні здобутки у сфері освіти педагогічних працівників нівелювалися надмірною заідеологізованістю, що зумовлювалося запальним духом радянського періоду, партійним керівництвом і тотальним контролем усіх сфер суспільного життя (Тимчук, 2016: 329).

С. Сворака зазначає, «що для допомоги вчителям регулярно, з року в рік, проводилися районні, міські і обласні наради та семінари політичного інструктування вчительства» (Сворака, 1998: 8). Наприклад, у 1946–1947 навчальному році обкоми партії разом з обласними відділами освіти та обласними інститутами вдосконалення кваліфікації вчителів провели 28 семінарів, на яких разом із «методичним озброєнням» вчителів узагальнювався передовий досвід роботи, який був насичений більшовицькою ідейністю. Саме такий досвід педагогічних працівників розцінювався партійними і комсомольськими органами як «еталон», якого мали прагнути всі вчителі (Сворака, 1998: 8–9).

Згідно з науковим дослідженням Т. Завгородньої, педагоги краю добре знали положення галицької педагогіки (1919–1939 рр.), яке утверджувало принципи природовідповідності, культуровідповідності та гуманістичності навчально-виховного процесу (Завгородня, 1999: 4–8). Якщо цією традицією нехтували в офіційних освітніх закладах, то в народній педагогіці, родинному національному вихованні, легальних та нелегальних організаціях, які діяли при Греко-Католицькій Церкві, вони функціонували, незважаючи на нав'язливу педагогічну пропаганду (Sanojca, 2019: 197).

Упродовж 70–80-х рр. ХХ століття домінувала спрямованість на підвищення теоретичного рівня професійної готовності до викладання навчальних дисциплін та формування в учителів марксистсько-ленінського матеріалістичного світогляду. Однак у цей період були також позитивні зміни, до яких варто віднести спрямованість на розвиток професіоналізму, педагогічну творчість учителів, включення у курсову підготовку психологічних знань, що позитивно впливало на освітній процес у початковій школі (Приймакова, 2016: 323).

Загалом у названі періоди науково-методична робота супроводжувалася різними формами післядипломної освіти, такими як курси, семінари, опорні школи, консультування, педагогічна практика, фахові гуртки, університети наукових знань, вечірні університети марксизму-ленінізму, педагогічні лекторії, товариства, екскурсії, самостійна освіта (Капченко, 1999). Основний акцент у роботі закладів народної освіти робився не на задоволення індивідуальних професійних потреб педагогів (теоретичного, методичного, практичного характеру), а на розгляд відірваних від професійного життя тем, загальних установок, поверхове ознайомлення з новачками, тому особливого значення методична робота набувала безпосередньо в школі. Саме там вона має безперервний, постійний, повсякденний характер (Матвеева, 2009: 66).

Внутрішкільні заходи включали пропозиції зі спеціальних, дидактичних, методичних, педагогічних і організаційних питань, а також питань оцінювання шкільних програм, роботи в школі і на занятті. При цьому робився акцент на формування у педагогічних кадрів усвідомлення загальної відповідальності за розвиток школи. Добре налагоджена методична робота забезпечувала колективність у розв'язанні навчально-виховних питань.

Зазвичай у планах діяльності методичних об'єднань початкових класів передбачались такі види роботи:

- обговорення теоретичних і практичних питань навчання, виховання і розвитку молодших школярів, формування в них наукового світогляду, високих ідейно-моральних якостей;
- обмін досвідом, підвищення ефективності навчання та виховання;
- аналіз якості знань, умінь та навичок за кожну чверть, результатів письмових робіт учнів;
- колективне розроблення тематичного плану, підготовка дидактичних матеріалів і наочності;

– взаємовідвідування уроків, проведення й аналіз відкритих уроків, колективне їх обговорення (Руссол, 1995: 30–33).

Привертає увагу те, що проведені заходи з організації підвищення кваліфікації не виключали необхідності постійної та наполегливої самоосвіти педагогічного працівника, під час якої учитель цілеспрямовано здійснював власну самореалізацію (Стражнікова, 2014).

У період розбудови незалежної України (1990-ті рр.) відбувалося переосмислення цілей післядипломної освіти, яка мала враховувати інтереси громадян у постійному підвищенні професійного рівня, забезпечувати потреби суспільства у висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівцях.

Протягом 1985–1986 рр. розроблялися нові навчальні програми для 1–4 класів задля усунення перевантаження учнів, ускладнення навчального матеріалу, дублювання і формалізму, а також посилення зв'язку викладання природничих і гуманітарних дисциплін із життям. Методична робота з учителями була сконцентрована все ж таки у школі, метою якої було формування вчителя нового типу, вчителя-новатора, дослідника, який приділяє увагу пошукам шляхів підвищення ефективності навчання і виховання учнів (Капченко, 1999: 22–23). Згідно з переглядом Положення про методичну роботу з педагогічними кадрами, система внутрішкільної методичної роботи динамічно набувала ознак гуманізації та демократизації (Положення про шкільний методичний кабінет, 1987).

Варто визнати, що разом із позитивними факторами також були присутні чинники послаблення внутрішкільної методичної роботи, такі як несприятливе теоретико-методологічне забезпечення (нестача підручників, довідникових видань, методичної літератури, фахових журналів); недостатня навчально-матеріальна база (нехватка шкільного устаткування, унаочнення, комп'ютерної та аудіовізуальної техніки). Це ті матеріальні цінності, без яких неможливо організувати якісний навчально-виховний процес. Об'єктивна потреба в науково-методичній роботі зросла, а сама робота ускладнилася (Скульський, 2003: 55–56).

Керівництво внутрішкільним підвищенням кваліфікації учителів у школі здійснював директор, а за організаційні питання відповідали заступники та вчитель-методист. До складу методичної ради також входили психолог, науково-методичний консультант, учителі вищої категорії та представники учнівського наукового товариства (Положення про методичну роботу, 1997: 63).

Дирекції школи надавалось право самостійно аналізувати стан навчально-виховного процесу, вибирати форми роботи з педагогічними кадрами, надавати методичну допомогу вчителям, координувати самостійну роботу педагогічних кадрів із підвищення фахового рівня. Почали своє існування динамічні групи постійного або тимчасового характеру, які працювали не за фахом, а за тематичним проблемним принципом відповідно до потреб школи чи педагогічного колективу (Капченко, 1999: 23).

Під час організації методичної роботи в школі необхідно було пам'ятати та враховувати, що педагогічний колектив – це складний організм із раніше набутим досвідом, високим рівнем майстерності, неоднорідністю професійної підготовки учнів (Гаврильчук, 1995: 15). Важливо було якомога ширше дивитися на проблеми з урахуванням даних науки, потреб держави і водночас не нехтувати моральними цінностями. Слід намагатися бути дійсно критичним та не боятися відходити від стереотипів, які панували у суспільстві. Варто враховувати якомога більше точок зору, щоб черпати знання з різних джерел, а не обмежуватися лише якоюсь однією стороною реальності.

Отже, за час реформування національної системи освіти істотно зріс науковий, творчий, пошуковий та експериментальний потенціал шкіл, методичних служб, органів управління освітою (районних і міських управлінь). Внутрішкільна методична робота мала на меті забезпечити творче зростання кожного педагога окрема, отже, й колективу загалом (Гаврильчук, 1995: 16).

Набуваючи ознак осучаснення названі форми, які використовувалися у ХХ столітті, продовжують ефективно діяти досі в післядипломній освіті вчителів початкових класів впродовж курсового та міжкурсного періодів. Водночас з'явилися нові організаційні форми післядипломної освіти, такі як атестація вчителів, фахові конкурси, курси комп'ютерної грамотності, віртуальні конференції, проєктувальні семінари (Клокар, 2006: 49).

Вибір форми підвищення кваліфікації вчителя сприяє формуванню його організаційної культури. Педагог, який отримав свободу навчати, потребує свободи навчатися, вдосконалювати свій професійний рівень і формувати сучасні компетентності на основі поєднання спеціально предметних знань та вмій з набутим досвідом дослідницької/інноваційної діяльності в системі освіти. Вся система підготовки вчителів, в тому числі внутрішкільна методична робота, повинна не тільки визнавати незалежність та індивідуальність учителя, але й сприяти, підтримувати та розвивати.

Висновки. Нині, в період 30 річниці Незалежності України, розуміємо, що історія нашої освіти – краплина в історії людства, у якій ми не є центром світових досягнень. Все ж таки ми маємо пізнати своє трагічне та водночас героїчне минуле, щоб зрозуміти себе, планувати і прогнозувати.

Таким чином, за допомогою ретроспективного аналізу ми намагалися проаналізувати стан розвитку досліджуваної проблеми у наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Аналіз показав, що у непростий післявоєнний час місце методичної роботи в професійному житті педагога визначалося тими соціальними функціями, які поклалися на нього в системі освіти, адже українській школі потрібен був учитель, який вільно й нормативно послуговувався національною мовою, усвідомлював свої українські корені, був людиною культури, який, незважаючи на труднощі, був готовий підвищувати рівень професійної майстерності.

Творче використання нагромаджених історико-педагогічних знань, вивчення розвитку теорії і практики навчання в системі підвищення професійної кваліфікації вчителів, врахування досвіду роботи методичних служб допоможуть більш ґрунтовно розкрити проблему розвитку післядипломної освіти вчителів початкових шкіл задля подальшого розвитку шкільної та післядипломної освіти вчителів.

Отже, пошук нових дієвих теоретичних та практичних розробок щодо вдосконалення навчання та виховання учнів молодшої школи супроводжується окресленням позитивних і негативних сторін функціонування наявної системи, узагальненням і творчим переосмисленням історико-педагогічного досвіду початкової освіти в Україні. Виклики сучасної освіти зобов'язують кожного педагога початкової школи критично проаналізувати свої знання, уміння та готовність до змін у поєднанні з раціональним використанням минулого досвіду.

Список використаних джерел:

1. Гаврильчук О. Роль внутрішкільної методичної роботи у підвищенні професійно-педагогічної культури вчителя. *Обрії*. 1995. № 2. С. 15–16.
2. Завгородня Т. Підвищення професійної кваліфікації вчителів Галичини (1919–1939 роки): дидактичний аспект. Івано-Франківськ : ПЛАЙ, 1999. 88 с.
3. Капченко О. Зміст і форми підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах реформи школи (1984–1990 рр.). *Обрії*. 1999. № 1 (8). С. 21–25.
4. Клокар Н. Диференційований підхід до підготовки вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти. *Шлях освіти*. 2006. С. 41–44.
5. Матвеева Н. Організація науково-методичної роботи з учителями початкової загальноосвітньої школи в Україні (1945–1990 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 ; Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 288 с.
6. Нагірняк А. Освітня політика німецької окупаційної військової влади на території Західної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 693. Держава та армія. С. 211–215. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/10904>.
7. Ніжинський М. Школа, учитель, педагогіка: історичний нарис. Київ : Радянська школа, 1978. 120 с.
8. Положення про методичну роботу з педагогічними кадрами в закладах освіти області. *Обрії*. 1997. № 1 (4). С. 60–63.
9. Положення про шкільний методичний кабінет. *Збірник наказів та інструкцій МО УРСР*. 1987. № 6. С. 13–15.
10. Приймакова В. Розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів в Україні (1948–2012 рр.) : дис. ... докт. пед. наук : спец. 03.00.01 ; Херсонська академія неперервної освіти. Херсон, 2016. 487 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6408/1/Prymakova.pdf>.
11. Руссол В. Внутрішкільна методична робота як одна з основних форм післядипломної освіти педагогічних працівників. *Обрії*. 1995. № 1. С. 29–34.
12. Сворака С. Освіта у західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках. Київ, 1998. 40 с.
13. Скульський Р. Методична робота в школі як засіб розвитку методологічної та професійно-фахової культури вчителя. *Обрії*. 2003. № 1 (16). С. 21–24.
14. Скульський Р. Розвиток та використання творчого потенціалу освітян у науково-методичній роботі. *Тенденції розвитку методичної роботи в системі післядипломної освіти педагогів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2003. С. 55–59.
15. Стражнікова І. Еволюція розвитку професійної освіти західного регіону України (історіографічний аспект). *Педагогічний альманах* : збірник наукових праць / редкол В. Кузьменко (голова) та ін. Вип. 23. Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. С. 300–306.
16. Сухомлинський В. Людина неповторна. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Київ : Радянська школа, 1977. С. 80–96.
17. Sanojca K. Edukacja historyczna w gimnazjach ukraińskich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia historica gedanensia*. 2019. T. X. S. 190–198. DOI: <https://doi.org/10.4467/23916001HG.19.014.12355>.

References:

1. Havrylchuk O. (1995). Rol vnutrishkilnoi metodychnoi roboty u pidvyshchenni profesiino-pedahohichnoi kultury vchytelia [The role of in-school methodical work in improving the professional and pedagogical culture of teachers]. *Obrii*. № 2. S. 15–16. [in Ukrainian]
2. Zavhorodnia T. (1999). Pidvyshchennia profesiinoi kvalifikatsii vchyteliv Halychyny (1919–1939 roky) : Dydaktychnyi aspekt [Professional development of teachers in Galicia (1919–1939): Didactic aspect]. Ivano-Frankivsk : PLAI, 88 s. [in Ukrainian]
3. Kapchenko O. (1999). Zmist i formy pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh kadriv v umovakh reformy shkoly (1984–1990 rr.) [Content and forms of professional development of teachers in terms of school reform (1984–1990)]. *Obrii*. № 1 (8). S. 21–25. [in Ukrainian]
4. Klokar N. (2006). Dyferentsiovanyi pidkhid do pidhotovky vchyteliv u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity [Differentiated approach to teacher training in the system of postgraduate pedagogical education]. *Shliakh osvity*. S. 41–44. [in Ukrainian]
5. Matveieva N. (2009). Orhanizatsiia nauково-metodychnoi roboty z uchyteliamy pochatkovoї zahalnoosvitnoi shkoly v Ukraini (1945–1990 rr.) : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Prykarpatskyi natsionalnyi universytet im. Vasylia Stefanyka [Organization of scientific and methodical work with teachers of primary school in Ukraine (1945–1990)]. Ivano-Frankivsk, 288 s. [in Ukrainian]

6. Nahirniak A. (2011). Osvitnia polityka nimetskoj okupatsiinoj viiskovoi vlady na terytorii Zakhidnoi Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". [Educational policy of the German occupation military authorities in Western]. Derzhava ta armii. S. 211–215. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/10904>. [in Ukrainian]
7. Nizhynskyi M. (1978). Shkola, uchytel, pedahohika : istorychnyi narys. [School, teacher, pedagogy: a historical essay]. Kyiv : Radianska shkola, 120 s. [in Ukrainian]
8. Polozhennia pro metodychnu robotu z pedahohichnymy kadramy v zakladakh osvity oblasti [Regulations on methodical work with pedagogical staff in educational institutions of the region]. *Obrii*. 1997. № 1 (4). S. 60–63. [in Ukrainian]
9. Polozhennia pro shkilnyi metodychnyi kabinet. Zbirnyk nakaziv ta instruksii MO URSR [Regulations on the school methodical office. Collection of orders and instructions of the Ministry of Defense of the USSR]. 1987. № 6. S. 13–15. [in Ukrainian]
10. Prymakova V. (2016). Rozvytok pisliadyplomnoi osvity vchyteliv pochatkovykh klasiv v Ukraini (1948–2012 rr.): dys. ... d-ra ped. nauk : 03.00.01 / Khersonska akademiia nepererвної osvity [Development of postgraduate education of primary school teachers in Ukraine (1948–2012)]. Kherson, 487 s. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6408/1/Prymakova.pdf>. [in Ukrainian]
11. Russol V. (1995). Vnutrishkilna metodychna robota yak odna z osnovnykh form pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv [In-school methodical work as one of the main forms of postgraduate education of teachers]. *Obrii*. № 1. S. 29–34. [in Ukrainian]
12. Svorak S. (1998). Osvita u zakhidnoukrainskomu rehioni v 1944–1964 rokakh [Education in the western Ukrainian region in 1944–1964]. Kyiv, 40 s. [in Ukrainian]
13. Skulskyi R. (2003). Metodychna robota v shkoli yak zasib rozvytku metodolohichnoi ta profesiino-fakhovoi kultury vchytelia [Methodical work at school as a means of developing methodological and professional culture of the teacher]. *Obrii*. № 1 (16). S. 21–24. [in Ukrainian]
14. Skulskyi R. (2003). Rozvytok ta vykorystannia tvorchoho potentsialu osvitan u naukovu metodychnii roboti. Tendentsii rozvytku metodychnoi roboty v systemi pisliadyplomnoi osvity pedahohiv : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Development and use of creative potential of educators in scientific and methodical work]. S. 55–59. [in Ukrainian]
15. Strazhnikova I. (2014). Evoliutsiia rozvytku profesiinoi osvity zakhidnoho rehionu Ukrainy (istoriohrafichnyi aspekt). Pedahohichniy almanakh : zb. nauk. prats / redkol V. Kuzmenko (holova) ta in. [Evolution of the development of vocational education in the western region of Ukraine (historiographical aspect)]. Kherson : KVNZ "Khersonska akademiia nepererвної osvity". Vyp. 23. S. 300–306 [in Ukrainian].
16. Sukhomlynskyi V. (1977). Liudyna nepovtorna. Vybrani tvory v piaty tomakh. T. 5 [The man is unique. Selected works in five volumes. Vol. 5]. Kyiv : Radianska shkola. S. 80–96. [in Ukrainian]
17. Sanojca K. (2019). Edukacja historyczna w gimnazjach ukraińskich w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia historica gedanensia*. Tom X. [Historical education in Ukrainian gymnasiums in the district of the Second Polish Commonwealth]. S. 190–198. DOI <https://doi.org/10.4467/23916001HG.19.014.12355>.